

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

УДК 330.341.1

В. М. ГЕЄЦЬ,
академік НАН України,
директор ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)

ІНСТИТУЦІЙНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ПРОМИСЛОВОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ *

Проаналізовано ознаки сучасної промислової політики і надскладні завдання із забезпечення змін в економіці, які передбачають перехід на інноваційний шлях розвитку. Відзначено необхідність реіндустріалізації багатьох країн, у тому числі й України, у ході якої має бути подолано технологічне відставання, розв'язано соціальні проблеми підвищення рівня життя населення на основі реалізації його креативних здібностей. Як один з інструментів забезпечення успіху на цьому шляху названо промислову політику, формування якої вимагає зусиль з боку і державних інститутів, і бізнесу, які повинні здійснювати їх на принципах використання матричного підходу до організації управління відповідними процесами.

Ключові слова: промислова революція, технологічне відставання, реіндустріалізація, індустріальна модернізація, комерціалізація соціуму, імплементація інновацій, політика розвитку, інноваційні процеси, інститути розвитку.

V. M. HEYETS,
Academician of the NAS of Ukraine,
Director of the Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)

INSTITUTIONAL CONDITIONALITY OF INNOVATIVE PROCESSES IN UKRAINE'S INDUSTRIAL DEVELOPMENT

The signs of the modern industrial policy and the supercomplicated tasks concerning the support of changes in the economy, which foresee the transition to the innovative way of development, are analyzed. The author indicates the necessity of a reindustrialization for many countries, including Ukraine. In the course of its implementation, the technological delay must be overcome, and the social problems concerning the enhancement of population's living standard must be solved on the basis of a realization of its creative abilities. As one of the tools ensuring the success on this way, the industrial policy is called. Its formation requires some efforts from the side of state's institutions and the business, which should realize this policy, by using the principles of a matrix approach to the organization of a control over appropriate processes.

Keywords: industrial revolution, technological delay, reindustrialization, industrial modernization, commercialization of a socium, implementation of innovations, policy of development, innovative processes, institutions of development.

Геєць Валерій Михайлович (Heyets Valeriy Mykhailovych) – e-mail: gvm@ief.org.ua.

* Статтю підготовлено за результатами досліджень за проектом НАН України "Основні проблеми та напрями інноваційного розвитку України у 2015–2020 рр."

У сучасному світі розгортається чергова промислова революція, характерними особливостями якої є, з одного боку, динамічне формування сітьового середовища, яке забезпечуватиме поглиблення взаємодії широких верств населення в глобальному світі, а з іншого – одночасне посилення на тій самій сітьовій основі горизонтальної взаємодії людей, яка спричинятиме генерацію енергії. Останнє, за визначенням Дж. Рифкіна, є третьою промисловою революцією, яка веде до зміни і енергетики, і економіки, і світу в цілому. На фоні таких зрушень, які вже розпочались і прискорюватимуться в майбутньому, досить часто має місце невизнання необхідності або доцільності використання інструментів промислової політики для досягнення цілей економічного розвитку, що, на нашу думку, є наслідком формування хибного уявлення про значення для цього індустріальної бази, оскільки навколишній світ економічного і суспільного життя, формуючи і задовольняючи потреби кожного і всіх разом, неможливий ні сьогодні, ні в досить віддаленому майбутньому без сучасних галузей, серед яких, насамперед, має бути обробна промисловість. Результати її діяльності роблять наше життя не тільки задовільним, але й багато в чому комфортним, перетворюючи кожного з нас на носіїв не лише соціальної енергії, а й енергії, яка формує майбутню енергетику. В ході таких змін саме промисловість у взаємодії з інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ) дає можливість вибудовувати нову інфраструктуру розвитку. Таке твердження є справедливим навіть у відношенні до тих сфер, які забезпечують задоволення потреб, пов'язаних як із збереженням здоров'я (головної цінності життя), так і з розвагами і відпочинком, не говорячи вже про освіту і наукову діяльність. Тут досягти прориву без власної високорозвинutoї обробної промисловості неможливо, навіть якщо будуть успіхи у випуску виробів з неймовірними якісними характеристиками або з використанням 3-D та інших подібних технологій майбутнього.

Закріпивши це в уявленні про основи сучасної промислової стратегії, ми повинні визначитися з тим, що, яким чином і з якими результатами у розвитку промисловості може вирішити ринок, а що – забезпечить успіх за умов функціонування держави розвитку з використанням її відповідних інструментів як для майбутнього промислового виробництва, так і для економіки в цілому. Це стосується і тих видів діяльності, від яких залежить ефективна реалізація НДДКР, що продукують інновації майбутнього. Про успішну реалізацію такого підходу говорить досвід минулого, коли багато видів сучасної промисловості, серед яких і ядерна енергетика, і космос, і воєнні технології та озброєння тощо, завдяки промисловій, інноваційній та науково-технічній політиці держави стали відкритими для бізнесу, оскільки свого часу держава взяла на себе головну відповідальність за забезпечення всіма видами ресурсів. Це і фінанси, і кадри, і організація, і управління, і ризики, і відповідальність за неуспіх і навіть втрати життя. І сьогодні на здійснення окреслених трансформацій революційного масштабу впливають централізовані рішення, прийняті на найвищому рівні сучасного управління, такі, зокрема, як Декларація Європарламенту (травень 2007 р.), що характеризує третю промислову революцію як довгострокову економічну перспективу і “дорожню карту” для Європейського Союзу. Нині реалізацією її ідей займається цілий ряд агентств Європейської Комісії (ЄК) та деяких країн-членів [1, с. 14]. Це є нічим іншим, як ознаками сучасної промислової політики, централізовано здійснюва-

ної ЄК. Приклад ЄС наслідують і США, де у наявності ознаки все тієї ж промислової політики в масштабі міст, регіонів, держави, яку проводять об'єднання надвеликих ТНК. До ідей реалізації промислової політики сучасного змісту в глобальному масштабі сьогодні підключилась і ООН [1, с. 15]. Таким чином, промислова політика у нинішніх реаліях на шляху розв'язання надскладних завдань розвитку як економіки в цілому, так і енергетики зокрема, не зникає, а змінює свої зміст і форму, розвиваючи горизонтальну складову, в основу якої покладено інноваційний розвиток промисловості і яка функціонує разом з вертикально організованою складовою, де "...ключовими гравцями є керівники держав, директори глобальних корпорацій, соціальні підприємці і керівники неурядових організацій" [1, с. 15–16].

Сучасний світ, з одного боку, зіткнувся з необхідністю реалізації так званої третьої промислової революції, а з іншого — має характерну особливість, пов'язану з актуалізацією для багатьох країн процесів реіндустріалізації, зміст яких полягає в подоланні вкрай низьких темпів економічного зростання за рахунок піднесення, перш за все, галузей обробної промисловості. Реіндустріалізація формує можливість подолання технологічного відставання, яке найпомітніше проявилось в період трансформаційних перетворень останнього 20-річчя. До країн, які мають у першу чергу здійснити реіндустріалізацію, відноситься і Україна, яка втратила значну частку промислового потенціалу і без його подальшого нарощування може опинитися серед держав, не здатних самостійно розв'язувати наявні соціальні проблеми в частині як підвищення рівня життя населення, так і використання можливостей реалізації його креативних здібностей.

Україна за особливостями суспільного і економічного життя істотно відрізняється від високорозвинутого світу, в якому креативність дій на принципах самовираження і самореалізації не тільки дозволила досягти високого рівня задоволення потреб населення, а й сформувала можливість їх задоволення на засадах ринкового обміну і тим самим виокремила такий самостійний фактор, завдяки якому майбутнє залежить від ступеня і динаміки розвитку знань як ресурсу, як влади і як сили. У такий спосіб у високорозвинутому світі досягається баланс між державою, бізнесом і громадянським суспільством, на відміну від тенденцій в українському суспільстві та українській державі, де одночасно існують політична, економічна та гуманітарна кризи. При цьому вітчизняна наука зберегла, розвиває і нагромаджує фундаментальні знання в тих видах сучасної діяльності, які притаманні постіндустріальному суспільству IV–VI і навіть VII технологічних укладів з провідною роллю знань, використовувати які для української економіки дорого, а тому вони поки що не можуть бути масовими, оскільки більшість існуючих виробництв мають ознаки індустріальності. Саме тому нам необхідно пройти так звану пізньо-індустріальну фазу розвитку шляхом реіндустріалізації промисловості. В Україні вже нині виокремлюється і порівняно невелика частина постіндустріальних видів діяльності, які розвиватимуться і все більше відриватимуться за рівнем розвитку від решти.

Україна, з одного боку, ще не змогла подолати проблеми в економіці, які призвели до масового збідніння та нерівності серед населення, що є результатом олігархізації економіки (саме олігархізація стала головним чинником нинішньої кризи), а з іншого — як не дивно, зберегла і розвиває освіту і науку за фактором ознак навіть постіндустріалізації, зокрема в галузі ІКТ. Разом з тим у

разі неподолання наявних глибоких суперечностей (а це вимагає надзвичайно швидкої модернізації країни) українська економіка та українське суспільство в найближчі 10 років дедалі сильніше поділятимуться на три складові. Першу, досить значну за розміром і наймасовішу, сформують ті, хто займатиметься переважно традиційними індустріальними, у тому числі й аграрно-індустріальними, видами діяльності, які контролюватимуться насамперед великим і багатим бізнесом. Другу, порівняно невелику, – ті, хто працюватиме у високотехнологічному бізнесі, який і надалі продовжить інтегруватися в розвинутий постіндустріальний світ, виконуючи на замовлення сучасні наукові дослідження та реалізуючи відповідну освітянську діяльність. Третю сформують збіднілі маси населення, в тому числі й ті, хто втратить роботу і буде позбавлений ресурсів для здобуття відповідної освіти, необхідної для першого чи другого виду діяльності. Отже, це буде суспільно дестабілізуюча (маргіналізована) частина населення, яка залежатиме від можливостей держави підтримувати її життєдіяльність.

Таким чином, можна стверджувати, що в майбутньому найбільш успішною виявиться друга, порівняно невелика суспільна група, яка дедалі глибше інтегруватиметься в глобальну економіку і, можливо, з часом, у міру проходження пізньоіндустріальної стадії розвитку вітчизняної економіки, стане промоутером рівноправного входження України в постіндустріальний світ. Але для цього має бути подоланий опір союзу олігархату і бюрократії, які мало зацікавлені у змінах, незважаючи на суспільний спротив у вигляді “майданів”, спрямованих не тільки на мінімізацію впливу олігархів на стан справ в економіці та політиці, а й на реалізацію політики з мінімізації нерівності, яка за роки реформ постійно посилювалася і тим самим перетворилася на проблему, що гальмує зростання економіки і знижує роль знань (отже, й інновацій), загрожує поглибленням не тільки у міждержавному масштабі, а й усередині країни.

Трансформаційні перетворення в Україні сформували не тільки всеохоплюючу нерівність, яка одночасно є однією з сучасних глобальних проблем, що суттєво впливають на стан економіки в макроекономічному вимірі і тим самим уповільнюють її зростання, але і так зване економічно несамостійне населення, яке є прибічником споживацької моделі (за набагато меншого душевого доходу порівняно із західними стандартами і стереотипами життя і за нижчої продуктивності праці *). До ознак несамостійності населення у постіндустріальному сенсі відносять також відсутність прагнення людей до самовираження через реалізацію творчого потенціалу на фоні домінуючих усупільнених поглядів на суспільний устрій, для якого характерний високий рівень відповідальності держави. При цьому вона має надзвичайно обмежені фінансові ресурси, поки що корумповану і низькоефективну правозахисну систему і наднизьку довіру з боку своїх громадян.

Україна, як і багато посткомуністичних країн, у результаті трансформаційних перетворень потрапила в подвійну пастку, оскільки колишня модель суспільного устрою і економіки не змогла адекватно відповісти на зумовлені науково-технічним прогресом виклики сучасності, адже ідеологічна конструкція тієї системи, заснованої на мобілізації ресурсів та індустріалізації країни, виявилася

* Див. детальніше [2].

неспроможно масово використовувати нові техніку, технології та принципи організації діяльності.

У період трансформаційних перетворень індустріальна основа економіки не тільки не оновлювалась, а й зазнала додаткових руйнацій. Як результат, на сьогодні економіка поки що не здатна здійснити навіть пізньо-індустріальні перетворення, незважаючи на високий рівень освіченості населення та відповідний йому рівень науково-технічної культури, яка виявилася замкнутою в тісному науковому колі дослідників і організацій, у яких ведуться дослідження. Радянська система організації фундаментальної науки, хоча й була конкурентоспроможною, опинилася поза системою нової організації господарського життя, підхід до формування якого мав у своїй основі засади лібералізму, які через непідготовленість суспільства призвели до домінування олігархії та збідніння населення. Ми не єдині, хто став на такий шлях. Спроби змінити ситуацію на краще в сучасному світі здійснювали, наприклад, країни Латинської Америки, які використали неоліберальний варіант індустріальної модернізації [3, с. 63]. У цьому зв'язку В. Красильщиков вказує, що неоліберальні реформи 1990-х років не сприяли зміцненню технологічного, інноваційного потенціалів цих країн, що, власне, підтверджується і результатами трансформацій багатьох держав, утворених після розпаду СРСР. Зокрема, по Україні у статистиці змін відповідних рейтингів спостерігається чітка тенденція до динамічного падіння. І якщо невдачі в латиноамериканських країнах пов'язують, крім іншого, з низьким рівнем освіти населення, що зумовлює низький рівень заробітної плати, то в Україні, як і в багатьох інших пострадянських країнах, цей фактор відсутній, а результати схожі. Із цього випливає висновок, що країні потрібно змінювати парадигму розвитку в напрямі, здатному забезпечити перехід до прискореного інноваційного розвитку, завдяки якому можна буде здійснити технологічний прорив. Адже, за досвідом країн Латинської Америки, неоліберальні реформи, забезпечивши підвищення якості, знизивши витрати і вдосконаливши виробництво старих (індустріальних) видів товарів, залишилися відсталими від світових лідерів [3, с. 66]. При цьому, на нашу думку, найголовніше і найважливіше для нас — відсутність так званої комерціалізації соціуму за допомогою передових суспільних та економічних інновацій, оскільки, як стверджує В. Красильщиков, соціум у своїй зайнятості, орієнтуючись на точне і досить успішне копіювання індустріально-технологічного досвіду розвинутих країн, лише зумів скоротити витрати та вдосконалити виробництво, але не сформував прориви в майбутнє постіндустріального світу. Це було і поки що є характерним і для українських реалій.

У нас комерціалізація соціуму мала місце, в основному, в частині запозичення досвіду і формування запитів на споживання відповідно до технологічних структур розвинутих країн за порівняно низького рівня продуктивності праці та якості виробленої продукції, що, врешті-решт, сформувало стереотип поведінки споживання не за ресурсами і життя не за коштами. Це вимагає більше фінансів без їх наявності, що призвело до посилення боргового навантаження і проїдання основного капіталу, розкрадання нагромадженого потенціалу за повної неієздатності колишньої системи імплементації інновацій у реальну практику, за відсутності сучасної національної інноваційної системи і без орієнтації і держави, і бізнесу, і соціуму на комерціалізацію діяльності з розширенням ви-

користання інновацій. При цьому інновації комерціалізованого характеру в частині соціального змісту не були розроблені і, тим більше, запропоновані практики. Ідеологія такої комерціалізації на початковому етапі перетворень, як відомо, орієнтувалася на масове одержання населенням доступу до власності шляхом її приватизації та роздержавлення. Це був один з елементів соціалізації соціуму на ринкових засадах. Однак комерційного досвіду, у тому числі щодо інноваційних надбань, у широких верств населення бракувало, тому основна частина власності досить швидко опинилася під контролем окремих власників, у результаті чого ступінь концентрації власності, а отже – і монополізації господарської діяльності, сягнув небачених масштабів. У масовому ж порядку з боку держави соціуму були запропоновані програми так званого соціального захисту, що сприймалися як інструмент згладжування недоліків ринку замість забезпечення умов для комерціалізації соціуму за допомогою інновацій, що мало стати безумовною прерогативою сучасної відповіді на виклики часу. У цьому полягала стратегічна помилка реформ, тому що рівень освіченості населення, на якому можна і потрібно було будувати моделі реформ, використаний не був. При цьому держава не подбала і не підтримала рівень видатків на науку, науково-технічні розробки, освіту, а знижувала їх питому вагу у ВВП, доводячи їх до рівня соціального забезпечення, піклуючись про фінансування заробітної плати та пенсійних виплат. Такий підхід перетворив видатки на НДДКР у своєрідний “собез”.

Досить часто у питаннях налагодження інноваційного шляху розвитку домінує позиція, згідно з якою високий рівень інноваційного розвитку властивий країнам, у яких є можливості для істотних витрат на наукові дослідження, отже, для створення високорозвинутого, насамперед індустріального, сектору економіки. Однак досвід багатьох країн Європейського Союзу спростовує такого роду думки. Так, серед лідерів інноваційного розвитку в ЄС опинилися малі країни, які ніколи не могли похвалитися наявністю великої науки, наприклад Бельгія, Кіпр, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Словенія, Швеція [4, с. 35]. І це не випадково, оскільки неповоротка система державного протекціонізму великих країн вимушено орієнтується на ті технологічні рішення, в яких у першу чергу заінтересований великий бізнес, тоді як менші країни представлені порівняно малим і середнім бізнесом, якому доводиться самому вирішувати, які інновації і яким шляхом використовувати, щоб досягти бажаного успіху. І на сьогодні це важливо і перспективно, оскільки багато країн ЄС уже досягли розумних меж збільшення видатків на науку на рівні приблизно 3% ВВП. В інноваційному розвитку дедалі перспективнішим пріоритетом стає активізація інститутів розвитку в системі координат державно-приватного партнерства, орієнтованого на прискорення інновацій, оскільки в промисловій політиці такого зразка серед основних її завдань особливо виокремлюються пов'язані із забезпеченням довгострокового економічного зростання на відповідній інноваційній основі.

Промислова політика – це сукупність вертикально і горизонтально організованих заходів держави і бізнесу, які узгоджені за допомогою матричної схеми управління і в тому числі за рахунок можливого діалогу сприяють змінам у структурі економіки, забезпечуючи її конкурентоспроможність і досягаючи прискорення темпів економічного зростання. Таким чином, промислова політика пере-

творюється на політику розвитку, оскільки спрямована на формування виробництва у важливих для країни видах діяльності шляхом реалізації порівняльних переваг, створюваних за рахунок як кон'юктурних, цінових чи природних обставин, так і політики розвитку людського капіталу на засадах підвищення, перш за все, рівня освіти та досягнення успіхів у науці, техніці і технологіях. У разі домінування цих факторів завдяки діяльності саме держави розвитку, яка несе відповідальність за реалізацію промислової політики, остання набуде ознак інноваційного спрямування, а її втілення буде покладено на так звані інститути розвитку. Їх можна використовувати і як організації, і як організаційні механізми запровадження таких відносин, що здатні забезпечити прискорений розвиток як окремих видів діяльності, так і економіки в цілому. На базі інститутів розвитку можуть формуватись і інститути, які відповідатимуть за стратегічний розвиток на рівні держави чи регіону. Отже, йдеться про інфраструктурний проєкт загальнодержавного чи регіонального рівня, реалізація якого спрямована на забезпечення ефективної економічної діяльності. Це так звані організації макроекономічного виміру. На мікроекономічному рівні — це організації, які несуть відповідальність за розвиток окремих бізнесів, перш за все інноваційного спрямування.

Щодо інститутів, які уособлюють у собі так звані "правила гри", тобто заходи регуляторного характеру, здебільшого йдеться про регуляторні заходи, які мінімізують витрати ресурсів і часу для організації бізнесу, особливо інноваційного, за рахунок мотивацій, у тому числі й шляхом унормованого переходу на нові технічні та технологічні регламенти, екологічні стандарти та фітосанітарні норми, що забезпечують життєвий простір від деградації.

Сказане вимагає підвищення ефективності системи управління шляхом надання йому ознак інноваційності з розширенням участі держави у формуванні національних інститутів розвитку, діяльність яких має орієнтуватися на реалізацію пріоритетів інноваційного оновлення економіки в цілому через посилення ролі фінансових інститутів розвитку: універсальних і спеціалізованих банків розвитку, експортно-імпорتنних банків, державних венчурних і лізингових компаній, інноваційних фондів, фондів і агентств з регіонального розвитку тощо. Національні інститути розвитку представлені технопарками, промисловими парками, бізнес-інкубаторами, техніко-впровадзувальними промислово-виробничими й туристсько-рекреаційними особливими економічними зонами, науковими центрами, кластерами, центрами трансферу технологій, субконтрактації, розвитку дизайну, енергозбереження та іншими, які сприятимуть розвитку інноваційної інфраструктури і діятимуть на засадах підприємництва.

У цілому перед інститутами розвитку стоять досить складні завдання, оскільки "...ми перебуваємо на початку четвертої промислової революції, яка характеризується впровадженням "інтелектуальних машин", які майже повністю візьмуть на себе виконання мало- та середньокваліфікованої праці,.. зникне необхідність у професіях касирів, телефонних операторів, кондукторів, набагато менше буде потрібно бухгалтерів, радників з фінансів і туризму, водіїв та спеціалістів багатьох інших професій" [5]. Це означає, що інститути розвитку мають концентрувати в собі високоінтелектуальний потенціал бізнес-ініціатив, оскільки без цього організувати і здійснити випуск відповідних видів техніки буде неможливо. Як результат, нова хвиля промислової революції вимагатиме і

зміни змісту промислової політики, основний напрям якої пов'язаний з матричною схемою побудови взаємозв'язків, за якою мають бути зінтегровані її вертикальна і горизонтальна складові. Завдяки такому підходу промислова політика центрального уряду узгоджується з регіональною політикою та бізнес-ініціативами, що дозволить залучити до цього процесу більш широкі верстви населення.

При цьому роль центрального уряду має реалізовуватися не тільки і не стільки у формуванні централізованих фінансових ресурсів для рентабельних проектів на основі державних пріоритетів, що є результатом промислової політики вертикального зразка, а й у розробці політики мінімізації бар'єрів розвитку окремих бізнесів * та узгодженні факторів на фоні повернення промисловості до високорозвинутих західних країн. Для таких же країн, як Україна, це передбачає можливість налагодження нових коопераційних зв'язків у новому промисловому перерозподілі, орієнтованому на забезпечення попиту, сформованого новою промисловою революцією, спрямованою в тому числі й на витіснення багатьох видів діяльності за рахунок автоматизації трудомістких її видів. Це є результатом використання механізмів горизонтально організованої промислової політики. Для прискорення впровадження у виробництво наукових розробок (особливо здійснюваних сформованими інститутами розвитку) останні мають організовуватися так би мовити “в надрах”, тобто ближче до науково-дослідних центрів, оскільки саме їх діяльність сьогодні є найважливішим ресурсом розвитку. Крім того, оскільки очікується паралельний масовий рещоринг в європейські країни хоча б одного з елементів промислової політики, орієнтованих на її інноваційну складову, важливо не тільки моніторити такі зміни, а й мати розроблені державою пропозиції щодо участі різних національних наукових і промислових організацій у здійсненні такого рещорингу для європейських країн, які стоять напередодні одночасної реіндустріалізації своїх економік. Саме реіндустріалізація розглядається урядами, наприклад, Німеччини, Франції, Італії та ін. як процес, що дозволить забезпечити піднесення економіки в ЄС [6]. Основним інструментом таких змін є, як відомо, нова промислова політика європейських держав, оскільки саме завдяки черговій модернізації промисловості на новій технологічній основі забезпечуватиметься сучасна могутність їх економік, отже, їх безпека, рівень якої має постійно зміцнюватися з огляду на сучасні виклики, що особливо характерні для України.

Водночас посткризове відновлення української економіки, яка зазнає втрат від військових і політичних протистоянь, повинно, з одного боку, мати гуманітарний характер, оскільки ключовими завданнями буде відновлення функціонування систем життєзабезпечення на Сході України за участю всіх інших регіонів, а з іншого — бути результатом заходів досягнення макроекономічної стабільності, де провідна роль відводиться виконанню взятих перед міжнародними кредиторами зобов'язань, з послідовним переходом до політики економічного зростання на засадах розвитку.

Особливості національної промислової політики України інноваційного зразка в ситуації, що склалася після підписання у 2014 р. Угоди про асоціацію з

* Питанню мінімізації бар'єрів буде присвячено окрему публікацію в одному з наступних номерів журналу.

ЄС, посилюють конкуренцію на внутрішньому ринку за рахунок розширення доступу до нього європейських товаровиробників та формування нових для українських експортерів умов на ринках країн ЄС. Якщо реалізацію першої складової відкладено до 2016 р., то другу вже запроваджено. Отже, традиційні експортери з України здобули на європейських ринках певні конкурентні переваги. Що ж стосується решти, то для них слід проводити політику, завдяки якій вони зможуть розширити свої експортні можливості на ринках країн ЄС. У свою чергу, такий традиційний інструмент підтримки експорту, як заниження валютного курсу, вже задіяний, але цей фактор підвищення цінової конкурентоспроможності українського експорту досить швидко вичерпає себе. В умовах, в яких опинився український товаровиробник, потрібна селективна підтримка тих, для кого експортні можливості відкрила саме підписана Угода з ЄС, але вони не можуть бути реалізовані через низьку конкурентоспроможність. Для того щоб добитись ефекту секторального характеру експортоорієнтованої промислової політики інноваційного спрямування, необхідно використати відповідні механізми оподаткування, диференційовані за видами діяльності, вплив яких може бути найбільш успішним.

У процесі розробки і реалізації промислової політики важливо використовувати підходи, характерні саме для національної промислової політики, яка реалізується в інтересах не окремих товаровиробників, а суспільства та економіки в цілому. Для цього оцінку ефективності всієї економіки можна здійснювати різними методами [7]. Крім того, в Інституті економіки та прогнозування НАН України проведено оригінальну авторську розробку, завдяки якій можна оцінювати народногосподарську результативність реалізації пріоритетних проєктів, які дозволять добитись успіху й зайняти відповідну нішу на зовнішньому ринку. Таким чином, промислова політика інноваційного зразка матиме характер експортоорієнтованої. З часом європейський імпорт дістане нові можливості для доступу на внутрішній ринок України і тим самим підвищить рівень конкуренції. У цих умовах важливо, щоб спрацював відповідний ефект імпортозаміщення, а тому необхідно, з одного боку, підтримати тих, хто проводить модернізацію, а з іншого, і це є основним, — забезпечити прозорі умови для конкуренції та не допустити монополізації присутності іноземних товаровиробників, використовуючи одночасно інструменти підтримки створення на території України спільних виробництв і розширення їх локалізації. Таким чином, промислова політика інноваційного характеру передбачає як інструментальну її складову використовувати заходи, спрямовані на розширення конкуренції в інтересах розвитку за допомогою формування нових ринків шляхом збільшення попиту на відповідну нову продукцію всередині країни через державні замовлення, підтримки її експорту, в тому числі по дипломатичних каналах, а також організації зарубіжних виставок, міжнародних форумів і т. д.

Перехід до національної промислової політики інноваційного типу в інтересах розвитку всієї економіки і, відповідно, всього суспільства дозволить уникнути таких негативних моментів, які раніше мали місце на практиці:

- пріоритетність політичного циклу в економічній політиці;
- неоднозначність вибору пріоритетів та ключової ролі централізації;
- збереження традиційних груп впливу;

- поєднання інтересів бізнес-груп і груп впливу в державному апараті, використання непрозорих механізмів державно-приватного партнерства;
- монопольний вплив окремих груп на вибір пріоритетів промислової політики;
- відсутність діалогу між державою, суспільством і бізнесом;
- відсутність незалежного моніторингу результатів промислової політики.

У промисловій політиці інноваційного типу важливими є формування нових виробництв і виведення їх продукції на світові ринки. Ідеться про такі види діяльності, де новий бізнес організують так звані інститути розвитку, які мають спрямовувати свою діяльність у першу чергу на такий результат. Вони використовують механізми розвитку на базі науково-технічних досягнень і видів діяльності, які забезпечують технічний прогрес у країні в цілому через розвиток, насамперед, людського капіталу, а також фізичного, який має здатність до оновлення. У цьому випадку результативність досягається, якщо ми маємо справу з так званим державним розвитком *.

Важливо, щоб промислова політика, будучи інструментом цілеспрямованої реалізації державних пріоритетів, у сучасних умовах мала характер інновації, тобто була спрямована на досягнення і на внутрішньому, і на зовнішніх ринках конкурентних переваг, які спиратимуться на унікальні ресурси, нагромаджені активи, інноваційні здобутки. Така політика, маючи одночасно як горизонтальний, так і інтегральний виміри, по суті, є, як було сказано вище, матричною.

Сучасний зміст політики розвитку України, здатної вести країну до економічного зростання, з одного боку, багато в чому залежатиме від імплементації інституційних інновацій у сфері економічного і суспільного життя, які з'явилися після підписання Угоди про асоціацію з ЄС, а з іншого – стане логічним продовженням неодноразово наголошених, але не втілених у життя намірів, перш за все – у сфері інновацій, спрямованих на модернізацію економіки. Їх реалізація вимагатиме також інституційних змін, насамперед, у тих секторах української економіки, які можуть використати нагромаджений людський капітал та відповідні матеріальні і фінансові ресурси. Для цього Україні необхідно остаточно відійти від політики стимулювання соціальних видатків, у яких ключову роль відіграє бюджет, і в цілому від соціальних зобов'язань держави, якими український уряд багаточисельно “обріс”, та перейти до середньо- і довгострокових бюджетних інвестицій. Саме такі інвестиції – і це визнано в усьому світі – вкладатимуться в людський капітал, формування і розвиток якого мають стимулювати прогресивні зміни у структурі економіки, що є характерним для сучасного високорозвинутого світу. Особливість нинішніх структурних трансформацій полягає в їх розмитості, через що постійно формуються диспропорції і відбуваються зміни, а інколи навіть руйнуються усталені зв'язки, які в минулому чітко визначали пріоритети і зумовлювали успіх у довгостроковому періоді. У свою чергу, модернізація на новій технологічній основі охоплює і традиційні види діяльності, які є базовими в сучасному індустріальному чи постіндустріальному поступі, оскільки без них сьогодні неможливе формування тих видів діяльності, для яких характерні його індустріальні ознаки. Саме тому нині існує так багато зауважень до змісту сучасної промислової політики,

* Див. детальніше [8].

яка раніше була промоутером інноваційних процесів у ході економічної індустріалізації.

Промислова політика як інструмент держави в умовах глобалізації нікуди не зникає, хоча має місце деконцентрація влади від національної держави до глобальних ТНК і різних міжнародних організацій та регіональних об'єднань найрізноманітнішого характеру, які, за класифікацією Г. Колодко, в сукупності формують G-15 [9, с. 246]. Влада змінює характер і переходить до нових структур, які, з одного боку, часто є економічно потужнішими, ніж уряди окремих країн, а з іншого — незважаючи на такі зміни, все одно залишаються інструментом конкретної держави, який собі може дозволити тільки розвинута (читай — сильна) країна. При цьому гнучкість сучасним структурам забезпечують уже не тільки організаційно оформлені управлінські ланки глобальних регіональних державних органів управління, а й особистість, яка не просто рішуче реагує на зміни, а й ініціює їх завдяки своїм інтелектуальним здібностям, здійснюючи процес переформатування інституційного простору і тим самим забезпечуючи йому необхідний динамізм. Останній є суттєвим викликом часу. За таких умов зміст інноваційних змін, здійснюваних на основі промислової політики, передбачає, що виникнення одних проектів одночасно стає базою для їх заміщення новими. Таким чином, сучасною ознакою промислової політики має бути більш гнучка здатність до безперервних замін одних команд на інші за принципами модульності, кожний з яких умонтовано в матрицю взаємодії, де по горизонталі послідовно вибудовано складові науково-технічної, інноваційної та промислової політики, а по вертикалі — характеристики окремих організаційно усталених структур, у тому числі й представлених міжнародними суб'єктами, які беруть участь у співпраці; далі йдуть держава з її регіональними суб'єктами та бізнес-структури, які здійснюють інноваційну діяльність. Як говорить досвід, кожний елемент такої матриці може бути представлений своєю матрицею. Приклад цього — матриця сучасної промислової політики, розроблена в Росії*.

Послаблення позицій сучасної держави, яка, власне, і має ініціювати реалізацію новітньої промислової політики, відбувається на фоні посилення глобалізаційного впливу на більшість сфер суспільного життя і культуру, яка є основою суспільного устрою і багато в чому визначає характер економіки, особливо коли йдеться про домінування індивідуалізованої і навіть атомізованої поведінки більшості людей, які забезпечують саморегуляцію ринку, з одного боку, і деструктивізм і розмитість структурних зв'язків — з іншого. Щодо останніх, то ми маємо на увазі, скоріше, швидку їх зміну, тобто перехід домінування одних видів діяльності з їх продуктами до інших із зміною змісту. Промислова політика, яка дозволить забезпечити необхідне використання інновацій для такого економічного зростання, повинна сама мати ознаки розвитку, притаманні сучасності.

Аналіз політики високорозвинутих країн у частині оновлення промислових видів діяльності на інноваційній основі дозволяє виокремити ключові компоненти сучасної промислової стратегії, а саме:

— партнерство уряду та промисловців як інституційний механізм інноваційних змін;

* Див. детальніше [10].

- визначення середньо- і довгострокових цілей на основі аналізу виявлених проблемних питань майбутнього розвитку, а також стратегій за видами діяльності;
- підтримка урядом розробки нових технологій та їх комерціалізації відповідно до визначеної стратегії;
- підтримка промислових видів діяльності в напрямі підвищення конкурентоспроможності економіки країни;
- інвестиції в інновації та підготовку кваліфікованої робочої сили майбутнього протягом 5–10 років;
- підтримка бізнесу за всім політичним спектром проблем, у тому числі в співпраці з профспілками;
- створення та підтримка інститутів розвитку за пріоритетними видами діяльності;
- розробка та реалізація заходів щодо підвищення привабливості для бізнесу з використанням податкових інструментів, регуляторних засобів розвитку відповідних ринків як усередині країни, так і за кордоном.

Найважливішими складовими інновацій і, відповідно, промислової політики країни є визначення глобальних переваг її економіки в секторальному розрізі та розвиток фінансової і банківської інфраструктури, що дозволить забезпечити успіх у довгостроковій перспективі.

Провідну роль також відіграє оцінка місця промислової та інноваційної діяльності в глобальних технологічних ланцюгах, орієнтованих на створення додаткової вартості. Першочергове значення має оцінка ключової ролі в процесах НДДКР, які дозволяють визначити початок глобальних ланцюжків створення вартості, особливо тих, які фінансувалися з-за кордону. Важливо також мати дані про те, які види НДДКР у країні були піонерними у створенні вартості за рахунок прямих іноземних інвестицій у них. У такий спосіб визначається, яке місце посідають інноваційні види діяльності країни у створенні готової та проміжної продукції, вузлів і агрегатів для виробництва кінцевої продукції. Сюди ж відносяться і післяпродажні види послуг, для надання яких країна бере участь у підтримці функціонування інноваційних видів діяльності. Чимало прикладів, коли для цього уряди, великий бізнес і різноманітні фонди формують міжнародні команди дослідників.

У всій безлічі видів промислової та інноваційної діяльності слід визначити критично важливі сектори економіки для здійснення програми з їх підтримки та співінвестування. Такими можуть бути оборонні галузі та передові в глобальному вимірі технологічні пріоритети, які потребують НДДКРівської підтримки, у тому числі функціональних досліджень шляхом створення відповідних фондів для реалізації цих пріоритетів. Управління такими фондами, сформованими також за участі приватних структур, доцільно сконцентрувати там, де, згідно з повноваженнями, відповідають за розробку і реалізацію інноваційно-технологічних стратегій, розосереджених за видами діяльності, що реалізують багато проектів, зміст яких реально наповнює тіло інноваційної стратегії.

У сфері інноваційно-промислової діяльності важливо виокремити ті види, розвиток яких системно впливає на конкурентоспроможність провідних напрямів, насамперед промислового. Ними можуть бути і нові ліки, і нові види матеріалів, і нові види техніки та технологій. Слід також визначити види спільної

інноваційної діяльності, які істотно залежать від ступеня розвинутості фундаментальних наукових досліджень, що проводять окремі країни. Державний орган, який відповідає за промислову та інноваційну політику, повинен мати й постійно оновлювати так звану матрицю забезпечення технологіями інноваційних секторів.

До елементів промислової політики входять і ті, які впливають на попит та пропозицію промислової продукції. Це так званий елемент промислової політики горизонтального характеру, який включає, зокрема, добре відоме квотування бюджетних видатків на модернізацію, що передбачає встановлення частки державних коштів, які можуть бути направлені на придбання устаткування вітчизняного виробництва. Це вагомий фактор формування попиту на високотехнологічну продукцію українського машинобудування. До них відноситься також підтримка експорту високотехнологічної продукції шляхом надання національними кредитними інститутами кредитів іноземним покупцям. Можливим є відшкодування державою транспортних видатків компаніям-експортерам, як це здійснюється, наприклад, у високорозвинутих країнах. Усе це, так само як і відшкодування національним державним компаніям видатків на участь у виставках і рекламних заходах, збільшує пропозицію. Попит на конкурентоспроможну військово-технічну продукцію також забезпечує вітчизняним виробникам зростання держоборонзамовлення. Крім того, необхідна податкова підтримка національних виробників, які вбудовуються в глобальні технологічні ланцюжки та поставляють відповідну продукцію на експорт. Слід також підготувати проект закону про фінансування створення машинобудівних виробництв. Збільшує пропозицію також включення в собівартість продукції вартості послуг на інтеграцію, сервіс, гарантійне обслуговування при купівлі комплектуючих за імпортом. Розширення кооперації між великими виробниками оборонної продукції шляхом її підтримки малими і середніми підприємствами при розміщенні замовлень на конкурсній основі також сприяє зростанню пропозиції. Для цього доцільно встановлювати рівень квот на обсяг замовлень у таких підприємств. Якщо не виявиться тих, хто може виробляти такі комплектуючі, то ліцензії на технології інноваційного характеру слід продавати малим і середнім підприємствам для організації ними виробництв. У такий спосіб, як відомо, заохочуються внутрішня кооперація і спеціалізація, які відкривають простір для інновацій. До того ж потрібні заходи щодо інтеграції науки і освіти з промисловістю на основі спеціалізації, коли наукові дослідження проводяться в НДІ, а проектні – в компаніях, що виробляють техніку. Отже, завдяки грамотній промисловій політиці розширюється горизонт планування її розвитку, оскільки строки її реалізації виходять далеко за межі навіть трирічного бюджетного планування, яке досить часто використовується на практиці в ряді країн. Без цього послідовної промислової політики з інноваційними характеристиками бути не може. Тому сьогодні Україні дійсно потрібен закон про промислову політику в цілому (окремі її складові, досвід розробки та реалізації є, наприклад, у країнах Європейського Союзу: Великобританії, Німеччині, Польщі та ін.).

Нині спостерігається різке скорочення в галузях, традиційно орієнтованих на експорт з України, серед яких хімічна й металургійна, що мають значний досвід роботи на зарубіжних ринках. Для інших видів промислової діяльності важливо підвищити експортну активність, розширивши доступ до здешевле-

них фінансових ресурсів шляхом створення відповідних інститутів для кредитування і страхування експорту з використанням механізмів субсидування процентних ставок експортерам, насамперед, високотехнологічної продукції, а також продукції для малого і середнього бізнесу, який бере участь у міжнародній кооперації, вбудовуючись у глобальні технологічні ланцюжки. Цей підхід доцільно розглядати як складову промислової політики, спрямовану на реіндустріалізацію економіки України, оскільки, як відомо, страхування експортних поставок розширює можливості кредитування експорту в рамках програми реіндустріалізації промисловості та нарощування обсягів експортних поставок її продукції.

Як ще один фінансовий інструмент політики модернізації промисловості слід використовувати встановлення інвестиційної премії з податку на прибуток у розмірі 100%, дозволивши списувати витрати на придбання основних виробничих фондів безпосередньо в рік їх купівлі *. Це не приведе до втрат бюджету, що важливо для України в умовах серйозних проблем із забезпеченням надходжень, оскільки списання у перший рік збільшує базу оподаткування прибутку в наступні роки. Цей захід, як стверджують російські експерти, думку яких у цій частині ми поділяємо, може стати потужним стимулом для розподілу прибутку не на користь споживання, а на користь інвестування. Можна також зменшувати прибуток на вартість капітальних вкладень, що посилить мотивацію до модернізації основного капіталу.

Мотиваційною складовою зростання інвестицій у розвиток виробництва на інноваційній основі є зміна форми наймання на роботу і перехід від класичного до наймання за участі у прибутках. Дослідження цієї теми, виконані ще декілька десятиліть тому, показували перспективність таких змін, але в умовах колишньої економічної системи здійснити такий перехід було неможливо. Нині це є реальним, хоча проблемним залишається питання реєстрації прав власності, створеної в результаті такого переходу. Тут буде потрібно розв'язати ряд економіко-правових проблем, у тому числі й трудового законодавства, які, на нашу думку, не є невирішуваними.

Висновки

На завершення необхідно зауважити, що можливості стимулювання інноваційної діяльності на виробничих етапах за нормами СОТ є вкрай обмеженими, тому стимулюючі заходи в основному переносяться у сферу досліджень і розробок. Зокрема, використовуються податкові стимули, які діють через надання податкових кредитів та пільг на ведення НДДКР (США, Великобританія, Франція). Ці ж країни застосовують підхід прискореної амортизації на все, що пов'язано з науково-дослідною діяльністю. У Франції також запроваджено такий вид податкового стимулювання, як "інноваційний податковий кредит", доступний для малих і середніх підприємств. Сусідня Польща, наприклад, надає різноманітні податкові пільги науково-дослідним центрам. Існує і багато інших підходів. В Україні ж, на жаль, практично відсутні заходи як податкового стимулювання досліджень і розробок у цілому, так і пов'язані з обсягом видатків на науково-дослідну діяльність, хоча є ряд інших видів стимулювання, серед яких секторальні звільнення від ввізного мита. Так, від оподаткування прибут-

* Див. детальніше [11].

ку звільнено підприємства літакобудування та ряду інших видів промислової діяльності. Діє особливий режим оподаткування прибутку суб'єктів ІТ-індустрії. Разом з тим наявні в Україні ці та інші види стимулювання інноваційної діяльності є явно недостатніми, оскільки інноваційна діяльність, у першу чергу — у вітчизняній промисловості, вимагає значної активізації, і без використання всіх інструментів сучасної промислової політики досягти інноваційного прориву, отже, і успіхів у розвитку всієї української економіки не вдасться.

З огляду на важливість і актуальність порушеної у статті теми пропонуємо започаткувати на сторінках журналу наукову дискусію і, не претендуючи на остаточність авторської позиції, закликаємо всіх бажаних взяти у ній участь.

Список використаної літератури

1. Рифкин Дж. Третья промышленная революция ; [пер. с англ.]. — М. : Альпина нон-фикшн, 2014. — 410 с.
2. Чернышов С. Не пропустит волну // Эксперт. — 2014. — № 15. — С. 38.
3. Красильщиков В.А. Конец индустриальных модернизаций? / Мегатренды мирового развития ; [отв. ред. М.В. Ильин, В.Л. Иноземцев]. — М. : Экономика, 2001.
4. Водопьянова Е. Европа в поисках инноваций // Современная Европа. — 2014. — № 2. — С. 31–41.
5. Dervis K. Будущее экономического прогресса [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.project-syndicate.org/commentary/kemal-dervis--homes-in-on-the-key-questions-surrounding-the-nature-and-measurement-of-contemporary-growth/russian>.
6. Новая индустриальная политика Европы // Эксперт. — 2013. — № 7. — С. 27.
7. Hausmann R., Hwang J., Rodrik D. What You Export Matters // NBER Working Papers. — 2000. — Jan.
8. Levi-Faur D. States Making & Market Building for the Global South: The Developmental State vs. The Regulatory State? // Jerusalem Papers in Regulation & Governance. Working Paper. — 2012. — July. — № 44 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://regulation.huji.ac.il/papers/jp44.pdf>.
9. Колодко Г. Куда идет мир: политическая экономия будущего ; [пер. с польск.]. — М. : Магистр, 2014. — 528 с.
10. Медовников Д., Механик А. Производительные силы подъема // Эксперт. — 2014. — № 27. — С. 44–50.
11. Обухова Е. Пауза затянулась // Эксперт. — 2014. — № 20. — С. 52.

References

1. Rifkin J. *Tret'ya Promyshlennaya Revolutsiya* [The Third Industrial Revolution]. Moscow, Al'pina Non-Fikshn, 2014 [in Russian].
2. Chernyshov S. *Ne propustit' volnu* [We should not miss a wave]. *Ekspert — Expert*, 2014, No. 15, p. 38 [in Russian].
3. Krasil'shchikov V.A. *Konets industrial'nykh modernizatsii? v: Megatrendy Mirovogo Razvitiya, otv. red. M.V. Il'in, V.L. Inozemtsev* [End of industrial modernizations? in: Megatrends of the World Development], edited by M.V. Il'in, V.L. Inozemtsev. Moscow, Ekonomika, 2001 [in Russian].

4. Vodop'yanova E. *Evropa v poiskakh innovatsii* [Europe is seeking the innovations]. *Sovrem. Evropa – Modern Europe*, 2014, No. 2, pp. 31–41 [in Russian].
5. Dervis K. *Budushchee ekonomicheskogo progressa* [Future of the economic progress], available at: <http://www.project-syndicate.org/commentary/kemal-dervi--homes-in-on-the-key-questions-surrounding-the-nature-and-measurement-of-contemporary-growth/russian> [in Russian].
6. *Novaya industrial'naya politika Evropy* [Europe's new industrial policy]. *Ekspert – Expert*, 2013, No. 7, p. 27 [in Russian].
7. Hausmann R., Hwang J., Rodrik D. What you export matters. NBER Working papers, Jan. 2000.
8. Levi-Faur D. States making & market building for the global south: The developmental state vs. the regulatory state? Jerusalem papers in regulation & governance, Working paper, July 2012, No. 44, available at: <http://regulation.huji.ac.il/papers/jp44.pdf>.
9. Kolodko G.W. *Kuda Idet Mir: Politicheskaya Ekonomiya Budushchego* [Wędrujący świat]. Moscow, Magistr, 2014 [in Russian].
10. Medovnikov D., Mekhanik A. *Proizvoditel'nye sily pod'ema* [Productive forces of a growth]. *Ekspert – Expert*, 2014, No. 27, pp. 44–50 [in Russian].
11. Obukhova E. *Pauza zatyanulas'* [The pause is delayed]. *Ekspert – Expert*, 2014, No. 20, p. 52 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 3 листопада 2014 р.
